

BYZANTINON
ANEXIΘRHCKEIA

ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΜΑΘΗΜΑ
ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΜΑΝΟΥΗΛ Ω. ΓΕΛΕΩΝ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ
ΣΤΑΥΡΟΥ Ν. ΖΕΡΒΟΠΟΥΛΟΥ
ΤΟΥ 1940

ΑΤΙΜ

Τύπος Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΠΟΥΛΟΥ Σταμπούλ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

ΑΝΕΞΙΘΡΗΣΚΕΙΑ

Δημόδιον μάθημα τοῦ ἐν Ἀθήναις
Σιλλόγου μεσαιωνικῶν γραμμά-
των ὑπὸ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩ. ΓΕΛΩΝ

ΒΕΒΑΙΩ τὸν ἀκροατὴν μου, καὶ τὸν ἀναγνώστην, ὅτι οὐδὲν θὰ εἶπω ἄγνωστον εἰς τὸν ἐξετάσαντά τὰς ἀνθεντικὰς πηγὰς, ὅσαι χρησιμεύουσιν, ἢ πρέπει νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν οὕτω λεγομένην διαφώτισιν τῆς μεσῆλικος ἡμῶν ἱστορίας. Ὁμολογῶ ὅμως καὶ ὅτι ἀγνοῶ πότε καὶ τίνες ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔθιξαν ἕως τῆς σήμερον τὸ σήμερον ἀπασχολῆσον ἡμᾶς ἐπὶ βραχὺ θέμα. Θὰ παρατάξω ἐν γραμμαῖς ὀλίγαις ὀλίγας ἐνταῦθα λέξεις, ὅσας ἤμπορῶ νὰ συλλέξω ἀπὸ βυζαντινῶν χρονογράφων, μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἀνθεντικὰς μαρτυρίας, θὰ ἐξαγάγωμεν ἕκαστος συμπέρασμα δίκαιον, ἀπροσπαθῶς συζητούμενον.

Εἰς πάντα τοὺς φιλόστοργας, ὅσοι μεταγγίζουσιν ἀπὸ χύτρας ἐλληνικῆς, οὐχὶ δὲ γαλλικῆς, ἢ ρωσικῆς, ἢ γερμανικῆς, ἐγένετο γνωστὸν, ὅτι ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, ὁ λαὸς ὁ ἐλληνικὸς αὐτὸ δηλαδὴ τὸ πλήρωμα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους συναναστράφη, καὶ τότε συνανεκράθη μετὰ ξενικῶν φυλῶν, ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ, αὗται δὲ συνέτρεχον εἰς τὴν τότε πρωτεύουσαν καὶ διὰ λόγον ὑλικῆς συμ-

φέροντος, καὶ διὰ τὸ γόητρον τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ διὰ τὸ γόητρον τῶν ἐν τῷ παλατίῳ τίτλων, ὧν πρὸς ἀπόλαυσιν ἔπρεπε νὰ ἀσπασθῶσι τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Παραδείγματα τινὰ τούτων ἀναγράφονται, κατὰ τὰς τῶν χρονογράφων μαρτυρίας, εἰς μικρὰν μου διατριβὴν, ἔχουσαν τίτλον «Ὁ χαρακτήρ τοῦ βυζαντινοῦ ἀγῶνος δικαιούμενος», ἐκεῖ δὲ παραπέμπω, διὰ τὸ ἄτοπον τῆς ἐνταῦθα ἐπιναλήψεως.

Προῆγον δὲ τὴν πρὸς τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν θρησκείαν ἀγάπην τῶν ἀλλοφύλων οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, ἐν εἰλικρινεῖ πεποιθήσει, ὅτι σωτηρίαν εἰς τὰ κράτη αὐτῶν προμνηστεύεται ἢ μετὰ τῶν ἐλλήνων φιλία καὶ συνεργασία, ὡς πεῖθεται τις ἐξ ἐπιστολῆς Χοσρόη τοῦ περσάρχου, διασωθείσης παρὰ Σιμοκάττη (σ. 180) ταύτης: «Χοσρόης, περσῶν βασιλεὺς, τῷ ἐμφρονεστάτῳ βασιλεῖ τῶν ρωμαίων, ἀγαθοποιῶ, εἰρηρικῶ, δυνάστη φιλευγενεῖ καὶ τοῖς ἀδικουμένοις σωτῆρι, εὐεργετικῶ, ἀμνηστικῶ, χαίρειν.

Δυσὸν τισὶν ὀφθαλμοῖς τὸν

κόσμον καταλάμπεσθαι πάντα ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς τὸ θεῖον ἐπραγματεύσατο· τοῦτέστι, τῇ δυνατωτάτῃ τῶν ρωμαίων βασιλείᾳ, καὶ τοῖς ἐμφρονεστάτοις ἀνήπυροις τῆς περσῶν πολιτείας. Ταύταις γὰρ ταῖς μεγίσταις ἀρχαῖς τὰ ἀπειθῆ καὶ φιλοπόλεμα ἔθνη λικμίζονται, καὶ ἡ τῶν ἀνθρώπων διαγωγή κατακοσμεῖται καὶ κυβερνᾶται διὰ παντός. Τὴν ἐπιστολὴν ὁ Χοσρόης πέμπει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον. Καίτοι δὲ τὸν πενθερὸν τοῦ ἀτυχοῦς Μαυρίκιου Τιβέριον ὁ γεωγράφος Ἀβούλ Φεράγιος (ἄραφ) ἑλλήνων βασιλέα λέγει, ρωμαίους ὅμως ἀποκαλεῖ τοὺς Ἕλληνας ὁ Χοσρόης, ἑαυτὸν δὲ Ἕλληνα· «Καὶ ἐπειδὴ ἡ Σιρὴ χριστιανὴ ἔστι, καγὼ Ἕλληνα, ὁ ἡμέτερος νόμος ἄδειαν ἡμῖν οὐ παρέχει χριστιανὴν ἔχειν γαμετὴν· διὰ οὖν τὴν ἐμὴν πρὸς σὲ εὐγνωμοσύνην, εἰς ταύτην τὸν νόμον παρείδον, καὶ ταύτην ἐν γυναιξίν, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, ἐν γνησιότητι εἶχον καὶ ἔχω» (Σιμοκ. 230—33). Ἀλλὰ ταῦτα γράφει Χοσρόης εἰς δύο ἐπιστολάς πρὸς Σέργιον τὸν ἅγιον, τὸν μάρτυρα, μαρτυρούσας τὴν εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις δημιουργηθεῖσαν κατὰ τὴν ΣΤ' ἑκατονταετηρίδα συστροφίην.

Ἐκ τῆς φιλίας τῶν ἡγεμόνων ἐμψυχούμενοι οἱ λαοὶ συνέρρεον εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ κράτους. ἢ κατόπιν ἀρχαιότερον, ἢ κατετάττοντο μισθο-

φοροῦντες εἰς τὸν στρατὸν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ καθ' ἡμᾶς μεσαιῶνος ἕως τῆς ἀλώσεως ὑπὸ τὸν περιθρύλληλον Βελισσάριον, λόγου χάριν, ἡγωνίζοντο. τῷ 540, γότθοι, ἔλοῦροι, βανδῆλοι, μαυρούσιοι, ὧν ἄλλοι ἐθαύμασαν τὴν εὐκοσμίαν (Θεοφάνης, Α' σ. 343) ἔτε διὰ τούτους, εἴτε δι' ἄλλον λόγον, εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐκ διαφόρων προσήρχοντο μερῶν, ἢ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων μεταφέροντο, κατόπι πολέμων, ἐξ ἀνατολικῶν μερῶν εἰς τὰ δυσμικὰ, καὶ τανάπαλιν. Εἰς δύο μέρη τοῦ ἐν ἁγίοις Θεοφάνους τοῦ χρονογράφου προσέχω, καὶ μανθάνω, ὅτι καὶ τινος ζημίας οἱ αὐτοκράτορες εἰς τὸ κράτος αὐτῶν ἐγίνοντο προξενοί. Κωνσταντῖνος Ε' ὁ ἐπιλεγόμενος Κοπρώνυμος, μετοικίσας εἰς Θράκην ἀπὸ Θεοδοσιουπόλεως (Ἐρζερούμ) τῆς Μελιτινῆς ἀρμενίους καὶ σύρους, συνήργησεν ἀσυνέτως εἰς διαδόσιν τῆς τῶν «σαρακηνῶν» αἰρέσεως· καὶ Λέων δὲ ὁ ἐκ τῆς Χαζάρας υἱὸς αὐτοῦ (779;) διεβίβασεν εἰς τὴν Θράκην καὶ ἄλλους αἰρετικὸς σύρους (Θεοφ. Α' σ. 662 καὶ 699).

Πάντες οἱ λαοὶ οὗτοι, ἑξαιρουμένων τῶν Ἰσραηλιτῶν ἦσαν χριστιανοὶ, ἢ ὀρθόδοξοι, ἢ συνίστων χριστιανικῆς κοινότητος ἰδίας, ἀπέναντι δ' αὐτῶν οἱ βυζαντινοὶ, κυβερνῆται καὶ κυβερνώμενοι, συνετὴν ἐπεδείξαντο πολιτείαν, ἐφ' ὅσον ἠδύναντο, καὶ μάλιστα τινα ἀνοχήν πρὸς ξένους, θρησκείας, πλάνας ἀποβαίνουσαν ἐπιζημίαν καὶ κατα-

στρεπτικὴν, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῷ 412, ἐν Παλαιστίνῃ τῷ 529, ἐν Ἀντιοχείᾳ τῷ 608, περὶ ὧν ὁ Θεοφάνης (Α' σ. 129, 274, 356, 457, 463). Καὶ ἐπιμωροῦντο μὲν οἱ ἀποστάται καὶ κακοῦργοι, ὅμως ἠνείχετο τοῦτους τὸ κράτος ἀρχῆθεν καὶ ἐπὶ αἰῶνος· ἐπὶ παραδείγματι· οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον ἴδιον νεκροταφεῖον ἀπέναντι «τοῦ Κυνηγοῦ» (Παλατᾶ), εἰς τὰ Πικριδίου, τὸ Χάσκι, ὅπου ἦσαν ἐγκατεστημένοι οἱ καραῖται Ἰουδαῖοι, καθὼς εἶπον ἡμῖν αὐτοὶ οὗτοι. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Θεοδοσίου (379—595) ἔκοδόμησαν ἐντὸς τῆς Πόλεως, εἰς τὰ Χαλκοπρατεῖα, πολυτελεῖ συναγωγὴν (Ζωναρᾶ τ. 1' σ. 228 ἐκδόσεως Δινδορφίου)

Ἡ ἱστορία τῆς συναγωγῆς ταύτης εἰσάγει, λεληθότως ἴσως, ἡμᾶς εἰς ἐξέτασιν τῆς θέσεως τοῦ κράτους, πρῶτον ἀπέναντι τῶν ξένων θρησκευμάτων, δεύτερον ἀπέναντι τῶν ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξοῦσης ἐκκλησίας ἀπεσχισμένων. Τὴν ἄδειαν πρὸς ἀνέγερσιν τῆς οἰκοδομῆς ἐχορήγησεν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας Ὁνόρατος ὁ τῆς πόλεως ἑπαρχος, ἀνὴρ εἰδωλολάτρης, ἀπόντος εἰς Ἑσπερίαν τοῦ Θεοδοσίου. Ὁ λαὸς ἀγανακτῶν ἢ κατὰ τῶν Ἰουδαίων, ἢ κατὰ τοῦ ἐπαρχοῦ (κατ' αὐτοῦ μᾶλλον, ὡς ὑποθέτω), ἔκαυσε τὴν συναγωγὴν, ὁ δὲ ἑπαρχος ἀνήγγειλεν, ὡς αὐτὸς ἠθέλει, τὸ γεγονός εἰς τὸν Θεοδόσιον, διατάξαντα ἵνα καταβάλλῃ ὁ λαὸς ὁ χριστιανικὸς τὰ τῆς ἀνοικοδομήσεως ἔξοδα. Τοῦτο μαθὼν ὁ ἱερός Ἀμβρόσιος ὁ Μεδιολάνων ἀ-

πέτρειψε τὸν Θεοδόσιον ἀπὸ τῆς αὐτῆς διαταγῆς, ζητήσας μάλιστα ἵνα μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἰουδαίους συναγωγῆς οἰκοδομὴν ἐντὸς πόλεως χριστιανικῆς. Ἠρονήθη τοῦτο ὁ Θεοδόσιος· διέταξεν ὅμως ἵνα μὴ ἔχουσιν ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους οἱ Ἰουδαῖοι συναγωγὰς, ἀφῆκε δὲ τοὺς καύσαντας αὐτὴν ἀπηλλαγμένους τῆς ποινῆς τῆς ἀνοικοδομήσεως. Ἀλλὰ, παρερχομένων τῶν χρόνων, ἐπέτρεψαν οἱ βυζαντινοὶ τὴν ἐντὸς τῆς Πόλεως οἰκοδομὴν ἰδίου τεμένους Ἰσραηλιτικοῦ καίτοι τάσας ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, παρὰ τισι πρὸς ἀποδιώξιν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τῆς Πόλεως, τοιοῦτο δ' ἐφρῶνει καὶ ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος ὁ Α' (1303—1311), ζητήσας ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦτο. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐζήτηε ὁ δὲ αὐτοκράτωρ συνεμορφοῦτο ταῖς περὶ ἀνεξιθρησκείας παλαιαῖς παραδόσεσι.

Θὰ ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου, τοῦ τρισεγίστου Κωνσταντίνου· αὐτὸς ὁ προστάτης ἀναδειχθεὶς τῶν χριστιανῶν, ἐγένετο καὶ τῶν οὐ τοιούτων προστάτης· «Ἐκαστος ὅπερ πείσας ἑαυτὸν ἀναδ[εδίδα]κται, τούτῳ τὸν ἕτερον μὴ καταβλαπτέτω» ἔγραψε. Θαυμασιωτάτη δὲ ἡ σχετικὴ διδασκαλία αὐτοῦ· «Ὅμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι λαμβάνεωσαν χαίροντες εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις καὶ πρὸς τὴν εὐθειαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλεῖτω. Ἐκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται,

τοῦτο καὶ πρᾶττέω (Εὐσεβίου, εἰς τὸν βίον Κωνστ. Β' 56, 60). Ταῦτα δὲ διέταττεν, ἐνῶ ἀπηγόρευε ἵνα ἔχωσιν οἱ Ἰουδαῖοι δούλους χριστιανούς, ὅσα καὶ δίκαια καὶ δικαιοῦτα πρᾶττων, διότι φόβος ὑπῆρχε μὴ ἐπηρεάζωσι τοὺς χριστιανούς εἰς ἀλλαγὴν θρησκείας (εὐσ. εἰς τ. β. Κωνστ. Δ', 27). Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης ἔδειξε σχεδὸν τὴν αὐτὴν ἀνεξιθρησκείαν, καίτοι ἦν εἰδωλολάτρης. Ὁ δὲ κακόδοξος Οὐάλης, ὁ τοὺς ἀρειανούς ἀναφανδὸν προστατεύσας, ἄδειαν ἔδωκεν εἰς τοὺς ἐν Ἀνατολῇ εἰδωλολάτραις «θυσίας καὶ πανηγύρεις ἐπιτελεῖν». Ἐδείχθη δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας ἀνεξιθρησκός, ἐνῶ δυσμενῶς διέκειτο πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους (Θεοφ. Α', 92). «Πάντα γὰρ τὸν τῆς ἐκείνου βασιλείας χρόνον καὶ τὸ ἐπιβώμιον ἤπτετο πῦρ, καὶ σπονδὰς καὶ θυσίας τοῖς εἰδώλοις προσέφερον, καὶ τὰς δημοθουσίας καὶ τὴν ἀγορὰν ἐπετέλουν, καὶ οἱ τὰ Διονύσου ὄργια τετελεσμένοι μετὰ τῶν αἰγίδων ἔτροχον, τοὺς κύναις ἐπισπῶντες καὶ μεμνηότες καὶ βακχεύοντες, καὶ τὰλλα δρῶντες, ἅ τὴν τοῦ διδασκάλου πονηρίαν ἐδήλουν (Ἀμβροσίου βίος· ὑπὸ Συμέων Μεταφραστοῦ. Migne πατρολγ. ἑλλην. τ. 116, στ. 869, § 17). Κατόπιν, ἕνεκά τινος ἐπιθέσεως τῶν ἀρειανῶν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν ἑκατέρωθεν πολλοὶ, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀρκάδιος ἀπηγόρευσε εἰς τοὺς ἀρειανούς τὴν δημοσίᾳ διεξαγωγὴν τῶν ὑμνολογιῶν αὐτῶν (Σωκρ. Ἐκκλ. Ἰστ. ΣΤ', 8). Κατὰ

τὰς ἀρειανὰς ἀναστώσεις, ἡ θέσις τοῦ κράτους ἀπέναντι τῆς ἀρειανῆς κακοδοξίας ἦτο φρονίμη καὶ ἀμερόληπτος· ἐπὶ παραδείγματι Ἰοβιανὸς ὁ εὐσεβὴς αὐτοκράτωρ ἀνεκάλεσεν ἀπὸ τῆς ἐξορίας (363) τοὺς ὀρθοδόξους προέδρους, τῶν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρειανούς ἐπισκόπους ἀφῆκεν ἀνενοχλήτους· ἦσαν ἀνεκτοὶ καὶ αὐτοὶ· ἦτον Ἀθανάσιος ὁ μέγας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· ἦτο καὶ Λούκιος ὁ ἀρειανός. Ἀντιοχείας Παυλῖνος καὶ Μελέτιος τῶν ὀρθοδόξων, εἰς δύο διηρημένων, Εὐζώιος τῶν ἀρειανῶν. Μετ' ὀλίγον καὶ τῆς πρώτης Πόλεως, Εὐάγριος μὲν τῶν ὀρθοδόξων, Δημόφιλος δὲ τῶν ἀρειανῶν, ἐνῶ καὶ οἱ ναυατιανοὶ πατριάρχην εἶχον ἴδιον ὑπ' οὐδενὸς ἐνοχλούμενον. Οὔτε λοιπὸν τὸ κράτος, οὔτε ἡ τῶν πιστῶν Ἐκκλησία κατεδίωξε τοὺς εὐτάκτως πολιτευομένους ἀλλοδόξους· ἀναφέρονται δὲ κατὰ τὴν Δ' καὶ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα, ὅτε δόγμα τε καὶ θρησκεία ἐπικρατοῦν ἦτο τὸ χριστιανικὸν ὀρθόδοξον, πατριάρχαι τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους καὶ ἀρχιερεῖς εἰς ἐπαρχίας, ἐκτὸς τῶν ὀρθοδόξων, ἀρειανοὶ, μακεδονιανοὶ, εὐνομιανοὶ, ναυατιανοὶ, καὶ ἄλλων αἰρεσιδίων, εἰς ὅσας ὑποδιηρέθησαν ἀρειανοὶ καὶ ναυατιανοί.

Ἐπεδείκνυον δὲ εἶδος ἀνεξιθρησκείας οἱ βυζαντινοὶ καὶ πρὸς τοὺς εἰδωλολάτραις καὶ πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας, ἀλλὰ καὶ πρὸς οἰαςδήποτε νωνύμους καὶ νηλεεῖς κοινότητας. Ὑπ' ὅψιν ἔχω τὴν πρὸς Ἐπιφάνιον

ἐπιστολὴν τοῦ Μ. Βασιλείου τὴν ἐν τόμῳ 32 τῆς Ἑλλην. Πατρολογίας τοῦ Migne (στ. 953)· κατ' αὐτὴν, ἔθνος τι μυστικὸν, τὸ τῶν μαγουσαίων, ἐν Βαβυλωνίας μετοικισθὲν, διέμενεν ἐν Καππαδοκίᾳ οὐδεμίαν ἐπιμίξιν ἔχον μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· οὔτε βιβλία εἶχον οἱ μαγουσαῖοι, οὔτε τοῦ θρησκείας αὐτῶν εἶχον διδασκάλους, διδασκόμενοι τὴν δυσσεβειαν αὐτῶν παῖς παρὰ πατρός· οὐδένα νόμον εἶχον ἐν τῷ γάμῳ. Ἦσαν πυρολάτραι Ζαρνούαν τινὰ τῆς ἑαυτῶν φυλῆς ἀρχηγὸν ἐπιφημίζοντες. Οὐδεὶς ὅμως τῶν χριστιανῶν κατεδίωκε τοὺς ἀνθρώπους τούτους, διότι, ὡς φρονῶ, οὐδένα ἠνώχλουν. Ὁ ἐνοχλῶν κατεδιώκετο.

Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, οἱ εἰδωλολάτραι κατήντησαν ἀναιδέστατοι, καὶ μέχρι τέλους τῆς αὐταρχίας αὐτοῦ κρυφίως εἶχον ναοὺς καὶ κρυφίως ἀγάλματα ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους. Περὶ τὸ 529, καθὼς ὑπολογίζω δὲ περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους τούτου, μέγαν ἤγειρε κατὰ τῶν εἰδωλολατρῶν διωγμὸν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ καὶ κατὰ πάσης αἰρέσεως, ὡς ἔπραξε καὶ πρὸ ἐνὸς ἔτους, ἀφαιρέσας τοὺς τῶν αἰρετικῶν ναοὺς καὶ παραδοὺς εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, ἀφῆκεν ὅμως ἀνεπηρέαστους τοὺς ἀρειανούς. Τῷ 529 κατηγγέλθησαν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ὡς εἰδωλολάται Ἀσκληπιόδοτος ἔπαρχος, Μακεδόνιος ὁ ρεφερενδάριος, τοῦ παλατίου βεβαίως, Πηγάσιος ὁ ἠλιοπολίτης σὺν τοῖς τέκνοις αὐτοῦ, Φωκᾶς πατριάρχης ὁ τοῦ Κρα-

περοῦ, καὶ Θωμᾶς ὁ κοιαίστωρ, καὶ συνελήφθησαν μετ' ἄλλων τινῶν. Ὁ ἀτυχὴς Ἀσκληπιόδοτος καὶ ἔβαπτίσθη, ἀλλ' ἀπέθανεν ἕνεκα τοῦ τρόμου αὐτοῦ· «καὶ φόβος πολὺς ἐγένετο»—γράφει ὁ Θεοφάνης (τ. Α' σ. 276—«καὶ ἐθέσπισεν ὁ βασιλεὺς ὥστε μὴ πολιτεύεσθαι τοὺς ἑλληνίζοντας, μηδὲ τοὺς αἰρετικούς, εἰ μὴ μόνους τοὺς ὀρθοδόξους χριστιανούς, δὸς αὐτοῖς καὶ προθεσμίαν ἕως τριῶν μηνῶν πρὸς ἐπιστροφὴν». Ἦσαν ἀνεκτοὶ λοιπὸν ἐν τῷ κράτει, στερούμενοι μόνον τοῦ δικαιοῦματος τοῦ κατέχειν δημοσίας θέσεις. Αὐτὸ δὲ τοῦτο νομίζω ὅτι ἐγένετο προκειμένου λόγου περὶ Ἰουδαίων, καίτοι ἀφίνετο εἰς τὸν αὐτοκράτορα πᾶν δικαίωμα ἵνα προτιμᾷ οἰονδήποτε ἤθελε διὰ τὴν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ὑπηρεσίαν Ὁ ἐπὶ Ἰουστίνου Β' τοῦ κουροπαλάτου ἱατρὸς τοῦ παλατίου Τιμόθεος ἦν Ἰσραηλίτης, προσάπτει δ' εἰς αὐτὸν Οὐρανὸς ὁ βιογράφος Συμεὼν τοῦ Θαυμαστορείτου τὴν μομφὴν «τῷ μὲν δοκεῖν περὶ βίβλους ἱατρῶν καὶ τέχνην, τὸ δ' ἀληθὲς γοητείας ἠσχολημένῳ» (Migne Πατρλ. Ἑλλ. τ. 86 μέρους Β' σι. 3160). Εἰς περίπτωσιν ὅμως, καθ' ἣν ἀνεκάλυπτον τοιαύτας τολμηρίας καὶ εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἦσαν δ' ἕνεκα τούτων οἱ ὄχλοι κατ' αὐτῶν ἠγανακτιμένοι, οἱ κυβερνῆται τοῦ κράτους προσεφέροντο μετὰ τινος αὐστηρότητος. Ὅτε Θεοδόσιος ὁ Β', πεισθεὶς εἰς εἰσηγήσεις τινῶν δωροδοκηθέντων, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ νὰ κα-

τέχῳσι τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, ὁ Στυλίτης Σημεὼν, οὐχὶ φρονίμην κρίνας τὴν τοιαύτην ἀνογὴν τοῦ αὐτοκράτορος, ἔγραψεν αὐστηρῶς πρὸς αὐτόν· καὶ, τὴν προτιέραν αὐτοῦ διαταγὴν ἀνακαλέσας ὁ Θεοδόσιος, ἀφήρεσε τὰς συναγωγὰς, ἔπαυσε τὸν διοικητὴν, καθὼς φίλα φρονοῦντα τοῖς Ἰουδαίοις, ἀπειλήσας αὐτόν καὶ περὶ τὴν ζωὴν καὶ ἐζήτησε συγγνώμην ἀπὸ τοῦ Συμεῶν, ὡς ὁ βιογράφος αὐτοῦ μαρτυρεῖ (Migne 114, στ. 381).

Ἐνῶ δὲ φυλὰς ἑτέρας μόλις ἠνείχοντο οἱ βυζαντινοὶ, πρὸς τοὺς ἄρμενίους ἀδελφικῶς προσεφέροντο· καὶ ποτε κατηνέχθησαν εἰς τὴν γουφότητα ἵνα θέλωσι ἵνα ἐκλέξωσιν αὐτοκράτορα ἄρμενιόν τινα, Μιζίζιον, ἕνεκα τῆς καλλονῆς αὐτοῦ· τῷ 668, θανόντος ἐν Συρακούσαις τοῦ αὐτοκράτορος Κώνσταντος, οἱ περὶ αὐτὸν λογάδες αὐτοκράτορα ἀνηγόρευσαν τὸν Μιζίζιον «βιασάμενοι αὐτόν· ἦν γὰρ λίαν εὐπρεπὴς καὶ ὠραιότατος». Ταῦτα γράφει Θεοφάνης (Α' 538).

Τῆς ἀνεξιθρησκείας καὶ κοσμικῆς ἀρχῆς, καὶ τοῦ λαοῦ, δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἱερᾶς ἀρχῆς, παραταθείσης καθ' ἅπαντα τὸν μακροαῖωνα βίον τῆς ἡμετέρας αὐτοκρατορίας, ἔχομεν ἐξηγητὴν καὶ μάρτυρα τὸν ἀκμάσαντα κατὰ τὴν ΙΒ' ἑκατονταετηρίδα Ἰωάννην ἐπίσκοπον Κίτρου, ὅστις πρὸς Κωνσταντῖνον μητροπολίτην Δυρραχίου γράφει· «ἐν ταῖς χριστιανῶν χώραις καὶ πόλεσιν ἐνδίδονται μὲν ἀρχήθεν οἰκεῖν καὶ ἀλλογλώσσους καὶ

ἑτεροδόξους, οἷον Ἰουδαίους, ἄρμενίους, Ἰσραηλίτας ἀγαρηνοὺς, πλήν οὐκ ἀναμιξ μετὰ τῶν χριστιανῶν· ὅθεν καὶ ἀφορίζονται τόποι ἐκάστη τούτων φυλῇ...καὶ μὴ ἐπέκεινα τούτων τὰς οἰκήσεις αὐτῶν ἐκτείνεσθαι. Ἐπινοήθη δὲ τοῦτο τοῖς πάλαι βασιλεῦσιν, ὡς οἶμαι, ἵνα κατὰ μικρὸν, διὰ τὸ συνεχῶς ὁμιλεῖν τοῖς χριστιανοῖς, πρὸς μετὰθεσιν ἀπαλλάττωνται. Τοῖνον καὶ οἱ ἄρμενιοὶ καὶ νοοὺς κτίζουσι, καὶ τὰ τῆς αἰρέσεως αὐτῶν ἐκτελοῦσιν (ἐν τόπῳ ἐνθά περιγράφονται) μενοῦσιν ἀνεπηρέαστοι. Τὸ αὐτὸ γὰρ καὶ Ἰουδαίοις πρόσεσι καὶ Ἰσραηλίταις, οἰκοῦσιν ἐν πόλεσι χριστιανικαῖς. **Εἰ δὲ τοὺς ὄρους ὑπερβαίνουσιν τῆς ἀφορισθείσης αὐτοῖς συνοικίσεως, οὐ μόνον αὐτοὶ κολασθήσονται, ἀλλὰ καὶ τὰ οἰκοδομήματα τούτων, ὅποια ὁ ἄν καὶ ὦσι, καταστραφήσονται**» (Σύνταγμα ἱερῶν κανόνων Ρ. καὶ Π. τ. Ε' σ. 415) Μετὰ τὴν μαρτυρίαν ταύτην, ἣτις καθιστᾷ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς τὸ παρὰ βυζαντινοῖς καθεστῶς ὡς πρὸς τὴν ἀνεξιθρησκείαν, οὐδεμιᾶς ἄλλης ἔχομεν ἀνάγκην, ἢ, τὸ πολὺ, βραχείας τινὸς ἱστορικῆς ἀνασκοπῆς, δεικνύουσης ὅτι, μετὰ τὰς συναγωγὰς τῶν Ἰσραηλιτῶν, καὶ μετὰ τὰς, ἐκκλησίας τῶν ἄρμενίων, τῶν ναυατιανῶν, τῶν ἀρειανῶν, τῶν ἡμιαρειανῶν, τῶν εὐνομιανῶν, τῶν μακεδονιανῶν, οἵτινες εἶχον καὶ μόνας ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἢ πέριξ αὐτῆς, εἶχον δὲ καὶ πολλοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ βυζαντινοὶ πατέρες ἡμῶν

ἠύρουναν πολὺ τὰ ὄρια τῆς ἀνεξιθρησκείας, μάλιστα δ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς, ἀπεκδεχόμενοι καὶ ἐκ μέρους ἐκείνων τοιαύτην ἀνεξιθρησκείαν ἀπέναντι τῶν ὑπ' αὐτοὺς χριστιανῶν.

Ἐν ἀρχῇ τῆς Η' ἑκατονταετηρίδος ἠγέρθη ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους δζαμί μωαμεθανικὸν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ἐν τῷ περὶ θεμάτων βιβλίῳ αὐτοῦ (κρ 25)· ἀλλὰ καὶ δευτέρον δζαμί μωαμεθανικὸν ἀναφέρεται παρὰ Δουκαγγίῳ εἰς τὴν Constantinopolin Chistianam (σ. 126 α' μέρος, ἐκδόσεως Βενετίας) ὡς σωζόμενον ἐν τῇ πρωτευούσῃ ταύτῃ τῷ 1188· ἀλλὰ καὶ τρίτον δζαμί, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν χρονολογῶν Δούκα καὶ Χάμμερ, βλέπομεν εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν κτισθὲν, τῷ 1396, κατὰ τὸ σημερινὸν Δαούτ-πασάν, μετὰ ἱεροδικαστηρίου παρ' αὐτῷ. Κατὰ ταῦτα, καὶ πολὺ πρότερον, εἶχομεν εὐνοοῦντας, ἀνεχομένους δηλαδὴ τὰ ἄλλα θρησκευτά καὶ δεικνύοντας εἶδος ἀνεξιθρησκείας τοὺς μωαμεθανοὺς. Τῷ 742 κατέδειξεν εὐνοϊάν τινα συνετήν, πολλῆς σημειώσεως ἀξίαν, Ἰσῆμ ὁ τῶν ἀράβων μωαμεθανῶν ἀρχηγός· «Οὗτος, ἔχων τινὰ προσηλιῆ μονάζοντα, Στέφανον ὀνόματι, σῆρον, ἀγροικότερον μὲν, εὐλαβῆ δὲ, τοὺς κατὰ τὴν Ἐώαν χριστιανοὺς [ἠρώτησεν] εἶπερ θέλοιεν συγχωρηθῆναι αὐτοῖς Στέφανον. Οἱ δὲ, θεόθεν τοῦτο γενέσθαι νομίσαντες, χειροτονοῦσιν αὐ-

τὸν ἐν τῷ θρόνῳ Θεουπόλεως. Κακεῖθεν ἕως τοῦ νῦν διέδραμε τὸ ἀκόλυτον» (Θεοφ. Α', σ. 640). Τεσσαράκοντα δὲ ἔτη μέχρι τῆς θεόθεν ἐκλογῆς τοῦ Στεφάνου, ἐμπόδιζον οἱ ἄραβες ἀρχηγοὶ τὴν ἐκλογὴν πατριάρχου Ἀντοχείας. Εἰς τὴν Κρήτην δὲ φαίνεται καὶ τις προνομίων παραχώρησις. Ἐπὶ Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου (813—821, δηλ. ἕξ ἡμέρας πρὶν τοῦ 821) καὶ πρότερον, οἱ μωαμεθανοὶ ἄραβες, πολλὴν ἐν Κρήτῃ ζημίαν εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν προξενήσαντες, ἐννέα πόλεις ἠχμαλώτευσαν, μιᾶς ἕκτοτε καὶ μόνης «ἀπαθοῦς καὶ ἀναλώτου παραμενούσης, καὶ λόγῳ μὲν ὑποταγείσης, τὰ ἑαυτῶν δὲ ἔθιμα καὶ τὸν χριστιανισμὸν φυλαττούσης ἀλώβητον» (Continuati, σ. 77). Ἀλλαχοῦ δὲ καὶ ναῶν ἀνοικοδομήσεις ἐπέτρεψαν, ὡς ὁ τοῦ Ἀζίου (Ἀζήζ;) υἱός, σουλτάνου τῶν Ἱεροσολύμων, διὰ δαπάνης τῶν αὐτοκρατόρων Ῥωμανοῦ Γ' τοῦ Ἀργυροῦ καὶ Μιχαὴλ τοῦ Παφλαγόνοσ (1033—1041), συγχωρήσας ὅπως οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἁγίας Πόλεως ἀνοικοδομήσωσι τὸν ναὸν τοῦ Σολομῶντος (Κεδρηνοῦ τ. Β' σ. 501).

Εἶχον δ' οἱ προπάτορες ἡμῶν ἐν τῇ τεμηριώσει τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐμψυχοῦσαν αὐτοὺς τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς τὸν χριστιανισμὸν προσελκύσεως καὶ Ἰσραηλιτῶν, καὶ Ἰουδαίων, καὶ μαγουσαίων. Γινώσκομεν δ' ἐκ παραδόσεως, ὅτι καὶ ὁ λαὸς ὁ μωαμεθανικὸς τὴν αὐτὴν εἶχεν ἐλπίδα, ὅτι θὰ φωτίσῃ ἡμέ-

ραν τινα τοὺς χριστιανοὺς ὁ Θεὸς αὐτῶν ἵνα προσέλθωσιν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν. Τὸ θέαμα τῆς ἐκατέρωθεν ἀνεξιθρησκείας ἀπ' αἰώνων ἀποβαίνει εἰς ἡμᾶς εὐχάριστον, εἰς τοὺς τότε παρήγορον. Ἰωάννης ὁ Κίτρου, εἰς τοὺς πάλαι βασιλεῖς ἀναφερόμενος, φρονεῖ καὶ αὐτὸς ὅτι τὴν ἀνεξιθρησκείαν ἐπεδείκνυον, ἵνα κατὰ μικρὸν, διὰ τῆς φιλικῆς συναναστροφῆς μετὰ τῶν χριστιανῶν, μετατεθῶσιν ἀπὸ τῆς μιᾶς θρησκείας εἰς τὴν ἄλλην. Ὅμως εἰς τοὺς ἀνεπτυγμένους ἦτον ἀπὸ πολλοῦ γνωστή ἡ πολιτικὴ, οὕτως εἰπεῖν, διαθήκη τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου: Διατάττων ἵνα θρησκεύη τις ὡς ἂν θέλῃ, ἵνα ἀπολαύσῃ δὲ πάντες ἡσυχίας καὶ γαλήνης, ἀναγράφει τὸν λόγον τῆς συνετῆς αὐτοῦ διατάξεως οὕτως: Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις καὶ πρὸς τὴν εὐθείαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Δῆλα δὴ Πολιτεύεσθε πάντοτε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, καὶ θὰ δυνηθῆτε διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἵνα ἐνάγαγῃτε τοὺς ἔξω τῆς χριστιανικῆς μάνδρας εἰς τὸν χριστιανισμόν· καὶ ἡ ἐκατέρωθεν ἀνοχὴ καὶ ὑπομονὴ ὡς πρὸς τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἀγαθῆς ταύτης καὶ φρονίμης πολιτείας ἐνεπνέετο πιθανῶς ἀπὸ διδασκαλίας παλαιοῦ μωαμεθανοῦ, κατὰ τὴν Θ' ἑκατονταετηρίδα ζήσαντος, καθ' ἣν, ὅταν ἔλθῃ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ὁ Σωτὴρ Ἰησοῦς καὶ Μωχαμέτ ὁ Προφήτης,

καθὼς ἔγραψεν ὁ Κ. Ν. Σάθας τῷ 1865, ἄνευ παραπομπῆς (βλέπε Χρυσολογία Ἀθηνῶν τ. Γ' σ. 611), ἐμφανισθέντες ἐπὶ τῆς γῆς, θὰ ἐνώσωσι τὰς δύο θρησκείας, καὶ θὰ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ πᾶσαν τὴν Οἰκουμένην ἡσυχία καὶ γαλήνη. Ταῦτα ἐδίδασκεν ὁ ἀειμνημόνευτος Ἑμπο-υλ-Χακέμ».

Ἐκ τῆς προφητείας ταύτης, τῆς εὐχαρίστου, καθὼς φρονῶ, ἐμπνεόμενος ὁ ἱατρὸς Ξενοφῶν Ζωγράφος εἶπε παρόμοιον τι, λογοδοτῶν ὡς πρόεδρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν 5 μαΐου 1868, ὅτι «ἡ πόλις αὕτη τοῦ Κωνσταντίνου, ἀφοῦ εἶδεν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν αὐτῆς ἐκτελούμενον τὸ μέγα γεγονός τῆς συμφιλίωσης τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὀφείλει καὶ τὸν ἰσλαμισμόν ἀγάπη καὶ φιλίᾳ μετ' αὐτοῦ ἐνοούμενον, πρὸς δόξαν, καὶ εἰρήνην τῆς ἀνθρωπότητος» (Ἑλλην. Φιλολογικοῦ Συλλόγου Τὰ Περισωθέντα, σ. 231).

Θέτω τέλος εἰς τὸ μαθημᾶ μου τοῦτο, τὸ σταχυολογηθὲν ἀπὸ συγγραφέων βυζαντινῶν. Ἡθέλησα νὰ δείξω, ὅτι καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀνεξιθρησκείας οἱ βυζαντινοὶ πρόπατορες ἡμῶν ἐπεθύμουν κατὰ σύστημα ἵνα ἐργάζωνται, βάσιν βεβαίως τοιαύτης ἐνεργείας ἔχοντες τὴν διδασκαλίαν, ἡπολιτικὴν, οὕτως εἰπεῖν, διαθήκην τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Ἐξ Ἀθηνῶν· μάρτιος τοῦ 1937

SISMANOGLIO
MEGARDO